

İFRÂT VE TEFRÎT ARASINDA İ'TİDÂL ARAYIŞLARI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Şevket PEKDEMİR

Prof. Dr. Hamit ER

Dr. Öğr. Üyesi Samet KARAHÜSEYİN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İsa EREN

İstanbul, 2025

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-6132-82-5

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

İFRÂT VE TEFRÎT ARASINDA
İTİDÂL ARAYIŞLARI

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER

Adem SAYDAN

Editörler

Prof. Dr. Şevket PEKDEMİR

Prof. Dr. Hamit ER

Dr. Öğr. Üyesi Samet KARAHÜSEYİN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İsa EREN

Kapak

Halil YILMAZ

İç Tasarım

Ensar Grafik Bölümü

Baskı-Cilt

Uzunist Dijital Matbaa A.Ş.

Akçaburgaz Mahallesi 1584 Sk. No: 21 Esenyurt-İstanbul

Tel: 0212 945 48 42 uzunistdijital@gmail.com

Sertifika No: 68922

1. Basım

Ekim 2025 / 300 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüp Sultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

“TÜRKLEŞMEK İSLAMLAŞMAK MUASIRLAŞMAK” SENTEZİ.. 469

Dr. Mehmet GÖLE

Prof. Dr. Yusuf Bahri GÜNDOĞDU

İTİDAL ERDEMİN VAZGEÇİLMEZ BİR ÖLÇÜTÜ MÜDÜR?

TEFADDUL (ERDEMDE MÜBALAĞA) PROBLEMİNE

KISA BİR BAKIŞ 487

Doç. Dr. İbrahim AKSU

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE

BENLİK İNŞASININ TEMEL İLKELERİ..... 507

Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ

FELSEFENİN BAĞNAZLIĞA KARŞI DİRENİŞİ:

ELEŞTİREL DÜŞÜNCE, ETİK DUYARLILIK VE

DİYALOG KÜLTÜRÜ 531

Doç. Dr. Sait KAR

RASYONEL BİR DIŞLAYICILIK:

DİNİ ÇEŞİTLİLİĞİN MEYDAN OKUMASINA BİR YANIT 551

Doç. Dr. Aykut Alper YILMAZ

DİN EĞİTİMİNDE İ‘TİDÂLİN YANSIMALARI

AHLAK EĞİTİMİNDE ORTA YOL ANLAYIŞININ ROLÜ:

TEMEL BİR DEĞER OLARAK İTİDALİ ÖĞRETMEK..... 569

Doç. Dr. Sümeyra BİLECİK KARACAN

AŞIRILIKLARI ÖNLEMEDE DİN EĞİTİMİNİN KATKILARI..... 587

Dr. Öğr. Üyesi İdris ERTÜRK

AŞIRILIKLARI ÖNLEMEDE DİN EĞİTİMİNİN KATKILARI

Dr. Öğr. Üyesi İdris ERTÜRK
Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Anabilim Dalı
idriserturk@odu.edu.tr
ORC-ID: 0000-0002-6223-7367

1. GİRİŞ

Sözlükte herhangi bir konuda çok ileri gitme, ölçüyü aşma, aşırı davranma, taşkınlık manasına gelen ifrat kelimesinin karşılığı olarak kullanılan aşırılık kavramı, bir kişinin, grubun veya toplumun bir konuda ya da yaşam tarzında, makul veya kabul edilebilir sınırların ötesine geçmesi, söz ve davranışlarda ölçüyü kaçırmaması, itidal elden bırakması ve abartmak anlamlarında kullanılır.¹ Aşırılık, bir düşünce, inanç, eylem veya davranış biçimi olarak tezahür edebilir ve genellikle denge ve ölçülülüğün kaybolduğu durumlar için kullanılır.

İslam literatüründe aşırılık kavramı farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bunlardan bir tanesi yukarıda kelimenin sözlük manasını verirken ifade ettiğimiz ifrattır. Sözlükte “haddi aşmak, itidal çizgisinin ötesine geçmek” anlamına gelen “gulüv” kelimesi, terim olarak “Kur’an ve Sünnet’in belirlediği genel İslâm anlayışının sınırlarını aşmak” diye tanımlanabilir. Gulüv sözde, davranışta, her türlü telakkide aşırılık gösterip makul sınırın ötesine geçmeyi ifade eden genel bir terim olmakla birlikte İslâmî kaynaklarda daha çok dinî alanda kullanılmıştır.²

¹ Mustafa Argunşah, vd., *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2023), “Amaç” maddesi.

² Ramazan Yıldırım, “İtidal ve Aşırılık”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2022), 2/299.

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Gulüv”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/192.

Aşırılık, bireylerin ve toplumların huzurunu bozan, şiddet ve ayrışmayı tetikleyen önemli bir sorundur. Günümüzde aşırılık, sadece fiziksel çatışmalarla değil, ideolojik, dinî ve kültürel ayrışmalarla da kendini göstermektedir. Bu durum, bireylerin yanlış inanışlara ve davranışlara yönelmesine zemin hazırlayarak, toplumsal uyumu tehdit etmektedir.

2. AŞIRILIK TÜRLERİ

Belli başlıklar altında toplayacak olursak, aşırılık türlerini şu başlıklar altında incelememiz mümkündür:

2.1. Siyasî Aşırılık

Siyasî aşırılık, bir ideolojiyi veya siyasî görüşü radikal şekilde savunma ve bu uğurda şiddet ya da yasa dışı eylemlere başvurma şeklinde tezahür eder.

Toplumlar tarafından belli bir amaca yönelik olarak benimsenen ve kurumsallaştırılan fikirler, zaman zaman farklılaşarak toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Kavramların birbirine karıştığı, düşman olgusunun kullanımına çokça başvurulduğu ve hâkim kültürün bireyselliği kutsadığı günümüz dünyasında toplumların yönü, çoğu ideolojik olarak nitelendirilen akımların marjinal biçimleri tarafından tayin edilmektedir. Kurumsallaşan uç fikirleri bireysellik karşısında kendine sığınak olarak gören birey, aidiyet duyduğu grup tarafından benimsenen düşünce tarzı veya ideolojiye diğer bireyleri de dâhil etmek istediğinde ötekileştirme olgusu ortaya çıkmakta ve zamanla fikirlerin içerisine nüfuz eden aşırılık, şiddeti meşrulaştırmaktadır.⁴

İdeolojik temelli olarak kullanılan fanatizm, radikalizm ve fundamentalizm kavramları normal boyutlarda ve pasif durumda olduğunda şiddet doğurmayacağından herhangi bir sorun teşkil etmez, fakat makul düzeydeki bağlılık bilinci aşılarak ötekine yönelik düşmanlaştırma başladığında aktifleşen bu kavramlar sosyal veya siyasî birçok soruna sebep olabilir.

Politik aşırılığı meydana getiren bu sürecin kaçınılmaz sonucu olan terör bir ‘şey’e karşı geliştirilen ekstrem bağlılıktan kaynaklanmakta ve

⁴ Ahmet Çırakoğlu, “Politik Aşırılık Biçimleri”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2020), 105.

bu aşırılığa ‘hoşgörüsüzlük’, ‘düşmanlaştırma’ ve ‘şeytanlaştırma’ denklemini aktif hâle getirmektedir. Örnek olarak; siyasal anlamda milliyetçiliği benimsemek normaldir, buna karşın milliyetçiliği ırk düzeyinde algılayarak diğer milletleri ötekileştirmek şiddet eylemlerini doğurur.⁵ Adolf Hitler dönemi Almanya’sında Nazilerin kendilerine göre “üstün ırk” tanımlaması yapıp bu tanımın dışında kalanlara dayanarak uyguladığı politikalar buna örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye özelinde 12 Eylül 1980 öncesinde ülkemiz bu tür aşırılığın olumsuz izdüşümlerini ziyadesiyle görmüştür. Siyasî ve ideolojik farklılıklar nedeniyle kardeşin kardeşe kurşun sıktığı zamanlar olmuş, yüzlerce gencimiz bu aşırılığın neticesinde hayatından olmuştur.⁶ Günümüzde de zaman zaman ayyuka çıkan siyasî tartışmalar -çok şükür- ölümcül sonuçlar doğurmasa da toplumsal barışı zedeleyen bir şekle bürünebilmektedir. Siyasî alandaki aşırılıklar, batı dünyasının kendi çıkarlarına göre sınıflandırdıkları ülkelerde, özellikle de İslam coğrafyasında siyasî ve idarî anlamda bunalımlara, toplumsal kargaşaya ve önü alınamaz iç savaşlara dönüşebilmektedir. Yıllardır Afganistan’da,⁷ Irak’ta,⁸ Suriye’de,⁹ Lübnan’da¹⁰ ve Afrika’nın pek çok ülkesinde¹¹ insanlık bu çatlağın doğurduğu acı neticeleri müşahade etmektedir.

⁵ Cırakoğlu, “Politik Aşırılık Biçimleri”, 106.

⁶ Yusuf Tekin - Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı* (Ankara: Orion Kitabevi, 2012), 187-190; Abdülkadir Özdemir, “Türkiye’de Demokrasi Dışı Müdahaleler Öncesinde Toplumsal Olaylar (1960,1971 ve 1980 Öncesi)”, *Uluslararası Siyasal ve Toplumsal Bilim Araştırmaları Kongresi* (Mardin, 2019), 68-72.

⁷ Bk. Mohammad Dayyan Ayoubi, *Siyasî İstikrarsızlığın Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi: Afganistan Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mohammad Kazim Rahimi - Abdullah Özdağ, *Afganistan’da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)* (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁸ Bk. Cihat Yayıcı, “Irak’ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye’ye Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15/30 (2019), 331-352.

⁹ Bk. İzzet Koncağül, “Suriye Krizi, Vekâlet Savaşları ve Türkiye”, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar*, ed. Hüsnü Özlü - İzzet Koncağül (Ankara: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022), 65-89; Atilla Sandıklı - Ali Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (İstanbul: BİLGESAM: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kasım 2012).

¹⁰ Bk. Adem Şevik, *Ortadoğu’da Lübnan Sorunu* (Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹¹ Bk. Hasan Gürkan, “Modernleşme Sürecinde Afrika’nın İki Büyük Krizi: Ruanda ve Darfur Meseleleri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies* 9/4 (2014), 469-491; Özer Köseoğlu - Braima Djamanca, “Sahraaltı Afrika’da Bağımsızlık Sonrası Devlet İnşası, Siyasî İstikrar ve Devlet Kapasitesinin Güçlendirilmesi: Gine-Bissau Örneği”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 1/1 (16 Ocak 2016), 54-67.

2.2. Dinî Aşırılık

Dinî aşırılık, bir dinin öğretilerinin veya uygulamalarının aşırı bir şekilde, bazen bağnazca ve hoşgörüsüz bir biçimde yorumlanması veya uygulanması durumudur. Farklı biçimlerde ortaya çıkan ve yüz yıllardır devam eden bu olgu, bir inanç sisteminin savunucularının kendilerine göre dinin “doğru” yorumunu savunurken dinin temel değerlerinden saparak aşırı ve marjinal görüşlerin ortaya çıkmasına, farklı inançlara veya görüşlere karşı hoşgörüsüz bir tavır sergilemelerine neden olmaktadır.

İnsanlığın varoluşuyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan din, tarihin her devrinde fertleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan biridir. Zaman ve tarih üstü olma eğiliminde olan din, bireysel ve toplumsal koşulların yaşandığı durumlarda tezahür ettiği için aynı zamanda bir toplum olayı olarak ortaya çıkar. Dinin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir karakter taşıması, onun diğer toplum olaylarıyla karşılıklı ilişki içinde olması, dinî olayların belli ölçülerde toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.¹²

Din, aynı zamanda insanı içten ve dıştan kuşatıp duygu, düşünce ve davranışlarına yön veren en önemli değer kaynaklarından biridir. Dinler, müntesiplerine farklı toplumsal olaylara karşı izleyecekleri tutumları belirleyen belirli bir zihniyet ve dünya görüşü sunar. İnanç sahipleri, bu zihniyet sayesinde tabiata, eşyaya, insanlara ve sosyal olaylara karşı bir tavır ve tutum belirlerler. Dinler, mensuplarında oluşturduğu bilinçle onların tutum ve davranışlarını etkileyerek sosyal hayatı yönlendirir; bir yandan bireysel ve sosyal eylemlerin meşruluğunu sorgularken, diğer yandan bu tür eylemler için bir itici güç oluşturur.¹³

Din, dil, etnik köken gibi unsurlar gerek bireylerin gerekse toplumların dünya görüşlerini ve hayatı anlamlandırma biçimlerini etkileme gücüne sahiptir. Bu unsunlar, toplumda farklılaşmanın, bazen de çatışmaların oluşmasına sebep olabilmektedir. İnsan, bu farklılıklardan bazılarını değiştirebilecek kabiliyettir. Ancak insanın yaratılıştan gelen

¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 211-212.

¹³ İbrahim Aşlamacı, “Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi: Türkiye ve Pakistan Örneği Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 468.

farklılıkları değiştirmesi mümkün gözükmemektedir. Aslında bu tür farklılıklar insanlar için bir zenginliktir.¹⁴

Farklı bir perspektiften bakılırsa, dinin her zaman toplumda uzlaştırıcı, birleştirici ve özgürlükçü bir anlayışla düzenlediğini, toplumu bir arada tutabildiğini ifade etmek güçtür. Zira din temelli farklılıklar, cehalet ve diğer etkenlerin tesiriyle bazen sosyal bütünleşmeyi tehdit eden bir niteliğe de dönüşebilmektedir. Din, kendi içinde birlik, beraberlik ve huzurun devam etmesi gereken bir toplumsal yaşam önerse de inananlar tarafından dinin doğru bir şekilde anlaşılmasını içselleştirilememesi, sosyal bütünleşmeyi olumsuz etkileyebilmektedir.¹⁵

Tarih boyunca her din ya da inanç grubunun içinde dinin ya da inancın genel ilkelerine muhalif olup ana zümreden farklı düşünenler olmuştur. İslam toplumunda da hem ayetlerde hem de hadislerde tevhit ilkesi çok belirgin bir şekilde ortaya konulmuş olmasına rağmen bu ilkeye muhalif aşırı gruplar ortaya çıkmıştır.¹⁶

Dinî aşırılık, aynı dinin mensupları arasında görülebileceği gibi farklı din ve inanca sahip kişilere karşı da gösterilebilmektedir. Erken dönemde İslam toplumu içinde yaşanan Cemel Vakası ve Siffin savaşları, içerisinde birtakım siyasî sebepler¹⁷ barındırsa da dinî aşırılığın bu olaylarda etkisi göz ardı edilemez. Avrupa’da 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyılda da devam eden Hristiyanların mezhep kavgaları, biraz da siyasî ve politik güçlerin çıkar çatışmasıyla çok şiddetli çatışmalara dönüşmüş, yaşanan çatışmalar ve savaşlarda milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Tarih-te, Hristiyanlardaki kadar olmasa da zaman zaman Müslümanlar arasında mezhep bağnazlığından kaynaklı birtakım çatışmaların yaşandığı bir gerçektir.¹⁸

Günümüzde bazı bölgelerde dinlere bağlı çatışmaların ortaya çıkması nedeniyle ciddi sorunlar yaşandığı açıktır. Bu durum, İslam coğrafyasında, Müslümanlar arasında ve diğer inanç sahipleriyle ilişkilerinde

¹⁴ İdris Ertürk, “Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları”, 2. Uluslararası İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi Sempozyumu Bildirileri Kitabı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2024), 694.

¹⁵ Hüseyin Yılmaz, “Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (15 Aralık 2010), 73-101.

¹⁶ Hatice Polat, “Dinî Düşüncede Aşırılık ve Şîa’daki İzdüşümleri: Gulât-ı Şîa”, İksad Journal 6/24 (15 Ağustos 2020), 470.

¹⁷ İsa Karadere, İslam Mezhepleri Tarihi’nde Cemel ve Siffin (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 16-27.

¹⁸ Hayreddin Karaman, “İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları”, Diyanet İlmî Dergi 14/1 (1975), 47-51.

çatışmalar şeklinde kendini göstermektedir. Görülen o ki, bu tür çatışma gerekçeleri gitgide daha da tehlikeli bir hâle evrilmektedir. Son yarım asırda Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Libya ve diğer Müslüman topraklarında bunun acısı ziyadesiyle yaşanmıştır, hâlâ da yaşanmaktadır. Ülkemizde kapitalist batının finanse ettiği PKK'nın, Suriye ve Irak'ta DEAŞ'ın,¹⁹ Nijerya, Kamerun ve Çad gibi ülkelerde Boko Haram gibi terör örgütlerinin Müslümanlara karşı katliamları çarpıcı örnekler olarak gösterilebilir. Yıllarca suret-i haktan görünerek Türkiye'de ve dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet yürüten FETÖ terör örgütünün 15 Temmuz 2016'da ülkemizde yaptığı darbe kalkışması, dinî aşırılığın Türkiye özelinde önemli bir tezahürüdür.²⁰

Diğer inanç mensupları tarafından Müslümanlara yönelik ve doğrudan can kaybına neden olan tutumlar ise dinî aşırılığın farklı bir boyutunu oluşturmaktadır.²¹ Neredeyse bir asırdır İsrail'in Filistin'deki Müslümanlara yaptığı planlı ve programlı zulüm ve soykırım, Ermenistan'ın 1992 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki soykırımları, Sırp'ların Bosna Hersek'te yüzbinlerce Müslümanı hem de BM'nin kontrolünde olan yerlerde katletmesi, Çin'in Müslüman Uygur Türklerine uyguladığı baskılar, öldürmeler, ABD'nin başını çektiği müttefiklerin Irak ve Afganistan'da öldürdüğü yüzbinlerce masum Müslüman, Hint coğrafyasında Hinduların sadece dinlerini yaşamaya çalışan Müslümanlara karşı uyguladığı acımasız işkenceler diğer inanç mensuplarının Müslümanlara karşı gösterdiği aşırılığın göstergesidir. Sadece 7 Ekim 2023'te başlayan katliamda Filistin'de 50'bini aşkın masum insanın tüm dünyanın gözü önünde çoluk-çocuk demeden İsrail tarafından acımasızca katledilmesi bile söz konusu sebeplerin ne kadar ölümcül sonuçlar doğurabildiğini göstermeye kâfidir.

2.3. Ekonomik Aşırılık

Aşırı zenginlik ya da fakirlik gibi ekonomik uçlar arasındaki denge-sizlik olarak ifade edebileceğimiz ekonomik aşırılık, bugün dünyanın

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ* (Ankara: TDV Yayınları, 2016).

²⁰ Bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi: FETÖ/PDY* (Ankara: DİB Yayınları, 2017); Mahmut Aydın, *FETÖ'nün Uluslararası Kodları* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2017); Din İşleri Yüksek Kurulu, *Kendi Dilinden FETÖ: Örgütlü Bir Din İstismarı* (Ankara: DİB Yayınları, 2019).

²¹ Ertürk, "Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları", 696.

en büyük insanî sorunlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde gerek çevre sorunları gerekse yoksulluk, dünyanın sadece bir bölgesinde ortaya çıkan bir olay değil, bütün dünyayı tehdit eden bir olgu hâline gelmiştir. Her ikisinin de temelinde dünya genelinde egemen olan ekonomik uygulamalar önemli rol oynamaktadır.²² Bir tarafta hayatta kalabilecek gıdaya erişemediği için hayatını kaybeden, kuru ağaç dallarını ve yapraklarını kaynatıp karnını doyurmaya çalışan milyonlarca insanın bulunduğu, diğer tarafta masasında -eskilerin tabiriyle- “kuş sütünden maadası” bulunmasına rağmen hâlâ gözü fakirin kuru ekmeğinde olan kodamanların var olduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Günümüzde kapitalizmin getirdiği doğanın tahribi, etnik çalışmalar, yoksulluk ve şiddet gibi pek çok sorun ortadadır. Bunlar, çözümü gittikçe zorlaşan karmaşık sorunlara dönüşmüş durumdadır. Az gelişmiş ve yoksul ülkelerdeki şiddet düzeyi diğer toplumlara göre daha fazladır.²³

Ekonomik aşırılığın farklı tezahürlerinden biri de israftır. İsrâf, bir kaynağın gereksiz yere düşüncesizce, ölçüsüz ve gereksiz harcanması olarak ifade edilebilir.²⁴ Malı ve zamanı boş yere heba etmek de israftır. İsrâf, dinlerin de hoş görmediği bir davranış bozukluğudur. Örneğin İslam dininde israf etmek yasaklanmış ve Yaraticının sevmediği bir davranış olarak nitelendirilmiş;²⁵ savurganlık yapanlar şeytanların kardeşi olarak ilan edilmiştir.²⁶

Ekonomik aşırılığın diğer bir tezahürü olan tüketim çılgınlığı ise insanları gerçek ihtiyacını karşılamaktan ziyade arzularını tatmin etmeye yönelten ve aşırı tüketim alışkanlıklarını teşvik eden bir alışveriş arzudur. Giydiğimiz kıyafetler, yeme içme tercihlerimiz, oturduğumuz konutlar, kullandığımız telefonlar, otomobiller, tatil tercihlerimiz; kısaca tükettiğimiz her şey bir ihtiyaç olmaktan daha çok reklamlar ve medya aracılığıyla üretilen tarz, imaj ve prestij için satın alınmaktadır. Bu durum eşyayla ilişkimizi bambaşka bir düzleme taşıyarak, kendimizi eşya-

²² Selim Kılıç, “Çevre Sorunları ve Yoksulluk”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Mart 2013), 9.

²³ Mehmet Rauf Kesici, “Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi”, *Çalışma ve Toplum* 2/13 (01 Ocak 2007), 122.

²⁴ Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 94.

²⁵ el-A’raf 7/31; el-En’âm 6/141; el-İsrâ 17/26.

²⁶ el-İsrâ 17/27.

nın bize bahsettiğini düşündüğümüz tarz ve imajların sürekli yenilenmesi gibi bitmeyen bir tüketim döngüsüne sokmaktadır. Bir türlü tatmin edilemeyen bu arzu insanları tüketim kölesi yaparak ahlakî değerleri de işlevsizleştirmektedir.²⁷ Mesela gıda israfı nedeniyle, dünya çapında milyonlarca insan açlıkla mücadele etmek zorunda kalmakta, kaynakların boşa gitmesine sebep olmakta, tedarik sorunu oluşturmakta; bütün bunlar da pahalılığın artmasını ve ekonomik anlamda insanların sorun yaşamasını tetiklemektedir. Tüketim çılgınlığının izdüşümlerinden biri olan giyim sektöründeki “moda anlayışı”, yine kullanılabilir kaynakların boşa gitmesine, enerji kaybına ve çevre kirliliğine yol açmaktadır.

2.4. Sosyal Aşırılık

Sosyal aşırılık, toplumda kabul edilen genel normların ve değerlerin dışına çıkılarak, toplumun çoğunluğunun anlayışına veya beklentilerine ters düşen davranışlar ve görüşler geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu tür aşırılık, bireylerin veya grupların toplumda yaygın olan sosyal, kültürel veya politik normlara aşırı derecede karşı durmalarını ifade eder. Ekonomik zorluklar ve eşitsizlik, toplumsal adaletsizlik, ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı, sınıf farkları gibi toplumsal eşitsizlikler, hızlı sosyal değişimler ve kültürel çatışmalar sosyal aşırılığı tetikleyen sosyal, kültürel, ekonomik veya psikolojik faktörler olarak gösterilebilir.

Sosyal aşırılık, bazen toplumsal huzursuzluğa yol açtığı gibi toplumun çeşitli kesimlerinde kutuplaşma yaratabilmektedir. Aşırı görüşlerin savunucuları, toplumsal normları zorla dayatmaya çalıştığında bu, toplumsal kontrolün zorlaşmasına ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açabilmektedir. Aşırılık, bireyleri ya da grupları da marjinalleştirebilmekte, böylece onların sosyal yaşamda daha izole olmalarına ve toplumsal normlardan uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Afganistan’da Taliban hareketinin, İran’da Şia’nın, Suudî Arabistan’da Vehhabîlerin halka kendi yaşam tarzlarını zorla dayatmaları bu ülkelerde kitlesel boy göstermelere, iç çatışmalara ve farklı toplumsal sorunlara yol açmıştır. Türkiye özelinde bazı cemaat, örgüt ve aşiretlerin ya da farklı zamanlarda çeşitli iktidar partilerinin halka kendi ideolojilerini zoraki dayatması da toplumsal ayrılıklar neden olduğu gibi bireylerin dine, devlete veya

²⁷ Ramazan Yelken, “Tüketim Çılgınlığı ya da Tüketim Ekonomisi Bağlamında Ahlakî Tartışmak”, *4. Ahlak Şurası Bildirileri*, ed. Musa Kazım Arıcan vd. (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2018), 408.

topluma karşı cephe almaları neden olmuştur. Örneğin ülkemizde bazı siyasî iktidarlar kendilerine göre siyasî bir simge olarak gördükleri başörtüsünü yasaklamak için temel insan haklarından biri olan eğitim hakkını, çalışma hakkını engellemişler, başörtülü birçok insanın büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuşlardır.²⁸ Birleşmiş Milletler’in uluslararası çapta terör örgütleri listesinde bulunan PKK, yarım asra yakın bir zamandır ülkemizde kan akıtmaya ve kendine destek vermeyen Kürt vatandaşlarımıza baskı uygulamaya devam etmektedir. Kendi ideolojik ve ırkçı fikirleri doğrultusunda bir idarî sistem kurmaya çalışan bölücü örgüt, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgemiz olmak üzere binlerce insanımızı yerinden, işinden ondan da öte hayatından etmiştir. 1993 yılında Erzincan Başbağlar köyünde yapılan katliam,²⁹ tek başına söz konusu örgütün vatandaşlarımıza gösterdiği acımasızlığı göstermeye yeterlidir.

2.5. Kişisel Aşırılık

Kişisel aşırılık, bireylerin kendi inançlarını, değerlerini veya davranışlarını aşırı bir şekilde, bazen denetimsizce savunması veya uygulaması durumudur. Bu tür aşırılık, kişilerin kendi düşüncelerini ve yaşam tarzlarını, çevrelerindeki diğer insanlardan veya toplumun genel normlarından koparak çok uç bir biçimde benimsemeleriyle ortaya çıkar ve bireyin hayatındaki herhangi bir alanda (din, politika, yemek alışkanlıkları, kişisel ilişkiler vb.) görülebilir. Kişisel aşırılık, genellikle bireyin kendisini toplumsal bağlamdan izole etmesine, dengeyi kaybetmesine ve bazen çevresindeki insanlar ile çatışmaya girmesine yol açabilir.

Geçmişte ve günümüzde kendi değer ve davranışlarını tek doğru olarak kabul edip bunu çevresindeki insanlara zorla dayatan pek çok örnek bulunmaktadır. Eski dönemlerde Firavunlar ve Nemrut’lar, 20. yüzyılda Sovyet diktatör Stalin, Çin diktatörü Mao, Şili’de Pinochet, Almanya’da Hitler, günümüzde de Suriye’de Beşşar Esed ve Kuzey Kore’de Kim Yong İl, şahsî fikir ve arzuları doğrultusunda halkına zulmeden ve pek çok insanın hayatını kaybetmesine yol açan aşırılık örneği liderler olarak gösterilebilir.

²⁸ Yağmur Can Saka - Günay Betül Altınöz, *Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi, Analiz* (Ankara: ARGE Enstitü, 2011) (ARGE Enstitü), 6-39; Burak Başkan, “Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırmamayan Yasakçılık”, *Liberal Düşünce Dergisi* 55 (2009), 109-134.

²⁹ “Başbağlar Katliamı”, *Vikipedi*, 14 Ocak 2025.

Örnek olarak verdiğimiz bu siyasî figürlerin yanı sıra normal hayatta bireylerin bazı takıntıları ve hassasiyetlerinin belli bir aşamadan sonra aşırılığa kaçtığını söyleyebiliriz. Örneğin aşırı alınganlık, gereğinden fazla titizlik, hırs ya da fedakârlık da kişisel aşırılık örneklerdir. Bu tür davranışlar, bireylerin diğer insanlardan uzaklaşmasına, yalnız kalmasına, yaşadığı ortamla veya çevreyle çatışmalar yaşamasına neden olabilir. Örneğin, kişinin bir hobisine veya uğraşına aşırı düşkünlüğü sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Bireyin kendi inançlarına veya düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı kalarak, diğerlerinin görüşlerini dikkate almadan tek bir görüşte ısrar etmesi diğer insanların kendisinden uzaklaşmasına neden olur. Böyle insanlar bazen toplumun geneline aykırı olan davranışlar veya görüşler benimsedikleri için yalnızlaşabilirler. Bu hem sosyal hem de psikolojik olarak onları izole edebilir. Aynı şekilde sürekli olarak başkalarına yardım etmeye çalışmak, kişinin kendi ihtiyaçlarını ihmal etmesine neden olabilir.

3. DİN EĞİTİMİNİN AŞIRILIKLARI ÖNLEMEDEKİ KATKILARI

Aşırılık, genellikle olumsuz çağrışım taşıyan bir davranış bozukluğudur. Bu bozukluğun tamiri ya da bozulmaya neden olan faktörlerin ortadan kaldırılması, birtakım çalışmaların ve çabaların ortaya konulmasıyla mümkündür. Bu çalışmalar içerisinde din önemli bir yere sahiptir. Birçok din, şiddet ve aşırılıkla mücadelede güçlü bir tutum sergiler.

Din, insanı içten ve dıştan kuşatıp duygu, düşünce ve davranışlarına yön veren, müntesiplerinin farklı toplumsal olaylara karşı izleyecekleri tutumları belirleyen önemli bir değer kaynağıdır. İnanç sahipleri, bu zihniyet sayesinde tabiata, eşyaya, insanlara ve olaylara karşı bir tavır ve tutum belirlerler. Dinler, mensuplarında oluşturduğu bilinçle onların tutum ve davranışlarını etkileyerek sosyal hayatı yönlendirir; böylece bir yandan bireysel ve sosyal eylemlerin meşruluğunu sorgularken, diğer yandan bu tür eylemler için bir itici güç oluşturur.³⁰

Öte yandan dinin bu tür yatıştırıcı, uzlaştırıcı, birleştirici vb. etkilerini her zaman gerçekleştirdiği pek söylenemez. Zira bazen dinlerin kendisinden bazen de müntesiplerinden kaynaklı tavır ve davranışlar kimi

³⁰ Aşlamacı, “Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi”, 468.

zaman şiddeti, kimi zaman aşırılığı körükleyen bir niteliğe dönüşebilmektedir. Söz gelimi dinlerde adalet, özgürlük, insan haklarına saygı, barış ve hoşgörü gibi temel ilkelerin teşvik edilmesine rağmen, dinin kendisi bazen bu ilkelerin ihlal edildiği bir dayanak olarak kullanılabilir. Semavî dinlerden biri kabul edilen Yahudîliğe mensup İsrail toplumunun aynı ülke sınırları içinde yaşayan Filistinli Müslümanlara yüzyılı aşkın süredir kan kusturması bunun somut bir örneğidir. Zira eldeki tahrif edilmiş Tevrat'taki birçok ifade, dinlerin özüyle bağdaşmayacak şekilde şiddeti ve öldürmeyi emretmektedir: *“Rabbin sana teslim edeceği bütün halkları bitireceksin ve gözlerin onlara acımayacak.”*; *“Rab onları senin önünde ele verecek, onları helâk edinceye kadar büyük kırgınla kıracak ve onların krallarını senin eline verecek, adlarını göklerin altından yok edeceksin; sen onları yok edinceye kadar kimse senin önünde duramayacak.”* ve *“O şehrin ahalisini mutlaka kılıçtan geçireceksin, onu ve onda olan her şeyi ve hayvanlarını tamamen yok edeceksin.”*³¹ ayetleri bunlardan sadece birkaçıdır.

Din, her ne kadar kendi içinde birlik- beraberlik ve huzurun devam etmesi gereken bir toplumsal yaşam önerse de müntesiplerinin dini doğru bir şekilde anlayamaması, içselleştirememesi; taassup, cehalet ve ötekileştirme gibi aşırılık ifade eden diğer etkenlerin tesiriyle aşırı tutumlar sergilemesi sosyal bütünleşmeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu noktada dinler hem karşılıklı ortak anlayışın geliştirilmesinde hem de çatışma yaratmada tetikleyici olabilmektedir. Yine günümüzde bazı bölgelerde dinlere bağlı çatışmalar nedeniyle ciddî sorunlar yaşandığı görülmektedir. Farklı dinlerin mensupları arasında yaşanan çatışmaların yanı sıra aynı dine mensup insanlar arasında yaşanan şiddet görüntüleri, aslında dinin yanlış/ aşırı yorumlanmasının bir neticesi olarak söylenebilir. Son yarım asırda Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Libya ve diğer Müslüman coğrafyalarda bunun acı neticeleri ziyadesiyle görülmüştür, hâlâ da görülmektedir. Bununla birlikte, dinin toplum içindeki yapıcı ve birleştirici gücünün, ihtilaflara sebep olan parçalayıcı fonksiyonundan çok daha fazla olduğunu belirtmek gerekir.³²

Görülen o ki, bu tür çatışma gerekçeleri gitgide daha da tehlikeli bir hâle evrilmektedir. Ülkelerin ya da ülke içinde farklı anlayışa sahip toplulukların kendi aralarındaki çatışmalar ya da savaşlar, yalnızca kendi

³¹ Tevrat, Tesniye, 7/16, 23-24; 13/15.

³² Yılmaz, “Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları”, 76.

bölgelerindeki yangını alevlendiren bir durum olarak görülmemelidir. Şayet devlet yönetimlerinde söz sahibi siyasetçiler, bilim ve kültür insanları, kanaat önderleri düşünce ve yorumlardaki farklılıkları bir kenara bırakıp ahlakî ve evrensel değerler üzerinde buluşamazsa, problemlere çözüm üretemezse, değerler ve inanç biçimleri kültürel bir öge olmaksızın öteye geçemez.³³ Bunun yanı sıra hem kendi inancımız hem de diğer inançlarla ilişkilerimiz daha da problemlili bir hâl alabilir.

Aşırılığın her türüsü hem insanı hem de toplumu olumsuz etkileyen etkenlerin başında gelir. Sevgi ve öfkede itidali korumak, herhangi bir din, mezhep veya ideolojik mensubiyette aşırı gitmemek sosyal hayatın düzeni açısından önemlidir. Herhangi bir fikir, akım ve felsefî düşünce ile dinî bir yorum, mezhep ve oluşum konusundaki aşırılıklar günümüz dünyasında, yaşadığımız birçok soruna sebep olmaktadır. Gözü kör, kulağı sağır eden bir bağlılık ve taassup fayda yerine zarar getirmektedir. İdeolojik, siyasî veya dinî aşırılıklar geçmiş toplumları felakete sürüklediği gibi günümüz için de birer tehdit potansiyeli taşımaktadır.³⁴

Peki, bu sorunu aşmak için neler yapılabilir? Elbette bu soruya verilecek cevabın farklı boyutları olacaktır. Konumuz sınırları dâhilinde din eğitiminin aşırılıkları önlemedeki katkılarını birkaç başlık altında şu şekilde özetleyebiliriz:

3.1. Ahlakî Öğretiler

İnsanlık tarihi boyunca başta peygamberler olmak üzere, filozofların, bilginlerin ve devlet adamlarının önem verdikleri hususların başında ahlaklı ve erdemli bireyler yetiştirmek gelmiştir. Aslında, ilahî ya da beşerî tüm dinlerin, nihaî amacı da ahlaklı insanlar yetiştirmektir. Zira toplumların barış ve huzur içinde yaşamaları, doğrudan ahlakla ilgilidir.³⁵ Kaldı ki ahlakî meseleler, kişinin uzak kalabileceği meseleler değil, bilakis dinin razı olduğu ve hürmetle karşıladığı hayatın esaslarıdır.³⁶

³³ Mustafa Köylü, “Sosyal Din Eğitimi Modeli: ABD ve Latin Amerika Ülkeleri Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 111.

³⁴ Yıldırım, “İtidal ve Aşırılık”, 2/300.

³⁵ Mustafa Köylü, “Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları (İlmi Toplantı)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 387.

³⁶ Muhammed Gazalî, *Müslümanın Ahlakı*, çev. Abdülcelil Candan (Konya: Ribat Eğitim Vakfı Yayınları, 1996), 9.

Geçmiş dönemlerdeki pek çok toplumun çöküşü, nedenin de doğrudan ahlakî davranış bozuklukları olduğunu Kur’an-ı Kerim haber vermektedir.³⁷ Kur’an’da bahsedilen israf, savurganlık, Allah’a ve peygamberlerine itaatsizlik, adam öldürme, zina, zulüm ve haksızlık gibi pek çok unsur, aşırılığın bir tezahürüdür. Geçmişte var olan bu tür bozuklukların günümüzde de geçerli olduğu, hatta bunlara ilaveten tüketim çılgınlığı, alkol ve uyuşturucu kullanımının artması, intihar olayları, kürtaj, yabancılaşma, dışlanmışlık ve yalnızlık, nüfus ve ekolojik dengenin bozulması, çevre kirliliği³⁸ gibi aşırılık kaynaklı pek çok sorun daha ortaya çıkmıştır. Muhtemelen bu sorunlar gelecekte de var olacaktır.

Dinlerin varlık, evren ve tabiat hakkındaki yaklaşımlarına ve açıklamalarına bakıldığında hepsinde ortak olarak çevrenin emanet olduğu, diğer canlıların haklarına riayet edilmesi gerektiği, insanın yaptığı iyi ya da kötü her şeyden sorumlu olduğu ve sonuçlarının kendisini mutlaka etkileyeceği vurgulanmakta ve öğütlenmektedir.³⁹ Bireylerin gerek kendileriyle gerekse dinlerin bu öğretilerinin bireylerde içselleştirilip davranışa dönüşmesi için sağlıklı bir din eğitimi şarttır. Zira din eğitimi sayesinde ahlakî değerler öğretilir. Bu değerler, bireylere başkalarına karşı saygılı ve merhametli davranma, empati geliştirme ve toplumsal sorumluluk bilinci kazandırma konusunda rehberlik eder; bireylerin şiddet ve aşırılık eğilimlerinden uzak durmalarına yardımcı olur.

3.2. Toplumsal Bağlar ve Dayanışma

Toplumda dinî hoşgörünün sağlanabilmesi, bireylerin dinle ilgili anlayış farklılıkları karşısında bilinçlendirilmesiyle mümkündür. Yorum farklılığından kaynaklanan dinî gruplaşmalar, giderek İslam’ın birliğini ve bütünlük ilkesini zedeleyici boyutlara ulaşmaktadır. Böylesi bir ortamda dinin doğru olarak anlaşılması güçleştiği için dinde yozlaşma ve gruplar arasında hoşgörüsüzlük kaçınılmaz hâle gelmekte ve sosyal bütünleşme bundan zarar görmektedir.

Din, bireysel yargılardan ve taraflı yorumlardan arındırıldığı ölçüde kendisinden beklenen birlik, beraberlik ve sosyal bütünleşmeyi sağlama

³⁷ Bk. el-Bakara 2/85; el-En’âm 6/44; Yûnus 10/27; el-İsrâ 17/26; el-Hac 22/45; er-Rûm 30/10; ez-Zümer 30/26.

³⁸ Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2013), 84-146.

³⁹ Dilara Tınas, “Çevre Etiği Bilincinin Oluşumunda Din ve Din Eğitimi Faktörü”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/16 (2014), 290.

fonksiyonunu yerine getirebilir. Aksi hâlde, şahsî tanımlamalarla kendi öz niteliğini kaybeden din, yorumcuların ve bu yorumları mutlak doğru olarak dayatanların elinde diğerlerine karşı bir baskı aracı hâline dönüşebilir.⁴⁰ Din eğitimi, toplumsal bağları güçlendirmeye ve toplumsal dayanışmayı teşvik etmeye yardımcı olur. Ortak bir inanç ve değerler sistemi, bireyler arasında anlayış ve uyum oluşturur,⁴¹ bu da toplumsal huzuru destekler ve aşırılığa karşı bir tampon işlevi görür.

Dinler, farklı inanç ve değerlere sahip olsalar da ortak değerler ve hedefler de paylaşırlar. Din eğitimi, bu ortak değerleri ve hedefleri vurgulayarak, farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşamasını kolaylaştırır. Din eğitimi, bireylere farklı inançlara sahip insanlarla etkili iletişim kurmayı ve çatışmaları barışçıl bir şekilde çözmeyi öğretir. Bu beceriler, birlikte yaşamının önemli bir parçasıdır.⁴²

Din kaynaklı farklılıkların bir çatışma kaynağı olmaktan çıkması, dinin toplumdaki tüm bireylere doğru ve yeterli düzeyde barış mesajlarını öğretmesiyle mümkündür. Bu nedenle dinin doğru bir şekilde anlaşılması ve insanlara doğru bir şekilde aktarılmasında, sunulan din hizmetlerinin ve din eğitimi-öğretiminin kalitesi büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda dinin barış mesajlarının, toplumda bir arada yaşayan insanların dini farklılıkları anlamalarına, değerlendirmelerine ve bu farklılıklara saygı göstermelerine yardımcı olacak şekilde hem örgün hem de yaygın eğitim yoluyla ulaşması gerekmektedir.⁴³

Din eğitimi sayesinde toplumda birlik, beraberlik ve dayanışma da sağlanabilir. Ortak inanç ve değerler, toplumsal bağları güçlendirebilir ve bu da toplumsal huzuru artırabilir. Dinî kurumlar veya liderler, toplumsal krizlerde rehberlik rolü üstlenerek bireylerin ya da grupların şiddet eğilimlerinden, aşırılıklardan uzaklaşmalarına yardımcı olabilir.

Din eğitimi, aynı zamanda bireylere şiddeti ve aşırılığı kınayan ahlakî değerler kazandırır. Bu değerler, bireylerin şiddet içermeyen, barışçıl ve empatik davranışlar sergilemelerini teşvik eder.

⁴⁰ Yılmaz, “Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları”, 77.

⁴¹ Hamit Er - Neslihan Er, “Karma Evliliklerde Çocuk Eğitimi: Fransa’daki Müslüman-Hristiyan Çiftlerin Din, Dil ve Kültürel Aktarım Süreçlerine Dair Teorik Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (31 Mart 2025), 54.

⁴² Ertürk, “Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları”, 699.

⁴³ Aşlamacı, “Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi”, 469-470.

3.3. Tolerans ve Çeşitliliğe Saygı

Din eğitimi, doğru bir şekilde verildiğinde, bireylerin yalnızca manevî değerlerini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda farklılıkları anlama ve hoşgörüyü benimseme yetilerini de artırır. Özellikle aşırılığın önlenmesinde, din eğitiminin rehberlik edici rolü büyüktür. İslam başta olmak üzere, tüm dinlerin özünde yer alan barış, sevgi ve adalet gibi evrensel değerler, bireylerin aşırılığa yönelmesini engelleyen önemli ilkeler sunar.

Din eğitimi, farklı inanç ve kültürlere saygı göstermeyi teşvik eder. Bu teşvik, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığa karşı bir tutum geliştirmeye yardımcı olur. Farklılıkları kabul etme ve barış içinde yaşama öğretileri, şiddet ve aşırılığın önlenmesine katkı sağlar.

Din eğitimi, bireylerin kendi dinlerini ve diğer dinleri daha iyi anlamalarını sağlayan bir süreçtir. Bu anlayış, birlikte yaşamının temelini oluşturan saygı, hoşgörü ve empati gibi değerlerin gelişmesine katkıda bulunur. Bu sayede bireyler, farklı inançlara sahip insanlara daha fazla saygı duymayı ve hoşgörülü olmayı öğrenirler.

Din eğitimi, özellikle çoğulcu toplumlarda birlikte yaşamaya daha fazla katkı sağlar.⁴⁴ Çoğulcu toplumlarda, farklı inançlara sahip insanlar bir arada yaşamak zorundadır. Din eğitimi, bu farklı inançlara sahip insanların bir arada uyum içinde yaşamalarını kolaylaştıran önemli bir araçtır.

3.4. Kişisel İçsel Huzur

Kişilik, insanın kendisi ve çevresiyle uyumunu sağlayan, onu diğer insanlardan farklı kılan, insanı özel ve tek yapan tipik özellikleridir.⁴⁵ Bu özellikleriyle kişi, kendine özgü bir birey olabileceği gibi toplumla uyumlu bir birliktelik de sağlayabilecektir. Kişiliği, ilahî yapıya uygun bir şekilde oluşan bireyin ahlakî süreci de ona göre şekillenir. Birey böylece, tutum ve davranışlarında ilahî bir denetimin gözetiminde olduğunun bilinciyle hareket eder, bu da kendisini yanlış yapmaktan ve yanlışla sürüklenmekten korur.

⁴⁴ Mahmut Aydın, “Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Milel ve Nihal* 6/2 (Ağustos 2009), 9-30.

⁴⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 17.

Kişisel ve sosyal anlamda kendilerini huzurlu ve mutlu gören bireylerin oluşturduğu bir toplum, ideal ve özlenen bir modeldir. Böyle bir değişimin gerçekleşebilmesi için, tek tek bireylerden başlayan bir eğitim gereklidir. Birey, geçici zevklere aldırış etmeden, ebedî olanı ve fitrata/yaratılışa uygun olanı arzularak bazı özgürlüklerden fedakârlık etmeyi öğrenmelidir. İnsan doğasına yerleştirilmiş güdüler, inkâr edilerek ya da görmezden gelinerek değil, uygun bir alana yönlendirilerek, ilahî formata müsait bir duruma getirilmelidir. Eğitilmemiş bir saldırganlık güdüsü, insanı acımasız bir katile dönüştürebilir. Fakat bu güdü, ilahî vahyin ışığında eğitildiğinde, aynı kişi, din ve ahlak yolunda mücadele veren bir kahraman olur. Başboş bırakılan cinsellik güdüsü, zina, öldürücü hastalık ve ahlaki çöküntüye yol açarken, ilahî eğitime tâbi tutulan aynı güdü, huzurlu eşlere, mutlu bir yuvaya, ahlakî bir hayata ve ideal bir topluma dönüşür. Kişilik gelişimi ilahî süreçle bütünleşmiş bireyler aşkın olana bağlılığın yansıması ve ilahî bir yardımla desteklendiği duygusuyla kişisel iç huzur duyar, böylelikle asil bir hayat yaşama, musibet ve felaketlere dayanma ve karşı koyma gücü elde eder.⁴⁶

Din eğitimi, kişinin ilahî olanla sağlıklı ilişkiler kurmasında köprü görevi görür. Bu köprü ne kadar sağlam olursa, ilişkiler ne kadar sağlıklı kurulursa kişinin duyduğu iç huzur o kadar fazla olacaktır. İç huzuru ve kendine saygı sayesinde bireyler, aşırılıklardan ve şiddet eğilimlerinden uzak durabileceği gibi daha yapıcı davranışlar sergileyebileceklerdir.

3.5. Şiddet ve Aşırılık Üzerine Eğitim

Hızla değişen toplumsal hayat, eğitimi de doğrudan etkilemektedir. Geçmişin hayat şartlarına göre şekillenen eğitim anlayışının günümüzün hayat koşullarına uygun insanı yetiştirebilmesi için kendini güncelleme si gerekmektedir. Eğitim, kişilerin anlık tepkilerin yıkıcı etkilerinden korunmasında ve bireyin kendine ve çevresine zarar verebilecek olumsuz duyguların kontrol edilmesinde etkili bir araçtır. Eğitimin bu hedeflere ulaşmasında din eğitimine önemli görevler düşmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Cemil Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 266-267.

⁴⁷ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu - Genç, Muhammet Fatih, “Kadına Şiddeti Önlemede Din ve Değerler Eğitimi (Sonuç ve Değerlendirme)”, *Kadına Şiddeti Önlemede Din ve Değerler Eğitimi*, ed. M. Fatih Genç (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 390-391.

Son yıllarda gençlerde sağlığın geliştirilmesi programı kapsamında şiddet ve adam öldürme konularında tanımlayıcı bilgi, alternatif çatışma çözüm yöntemleri ve şiddet içermeyen sınıf ortamını sağlamaya yönelik şiddeti önleme programlarının yürütüldüğü bilinmektedir.⁴⁸ Ne var ki bu tür programların henüz istenilen düzeyde olmadığını ifade etmek gerekir.

Şiddet ve aşırılığı engelleyen değer ve kuralların öğretiminde din eğitimi oldukça önemlidir. Din eğitiminin amaçlarından biri de bireye din kaynaklı toplumsal kuralları öğretmek ve bireyleri dinî bakımdan sosyalleştirmektir. Din eğitiminin toplumsal amacı ile ilişkili olan bu alan, bir bakıma din eğitiminin ahlâk eğitimi ile buluştuğu alandır. Zira ahlâk da bireyin diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen ve toplumsal alana katkı sağlayıcı tutum ve davranışlar kazandıran bir eğitim alanıdır.⁴⁹

Din eğitimiyle, bireylere bu tür davranışların dinî ve ahlakî bağlamda yanlış ve toplumsal açıdan zararlı olduğu bilinci kazandırılabilir; nezaket unsurları olan sevgi, saygı, hoşgörü, duyarlılık, teşekkür etmek ve özür dilemek gibi erdemler yine din eğitimi sayesinde benimsetilebilir. Ancak din eğitiminin etkili olabilmesi için öğretim yöntemlerinin ve içeriklerinin dikkatli bir şekilde tasarlanmış olması önemlidir. Eğitimi doğru zamanda ve uygun koşullarda yapılacak din, birçok meselenin çözümünde kilit bir rol oynarken, yanlış ve eksik bir şekilde yapılacak din eğitimi, duraklamanın, hatta geriye gidişin en temel faktörü durumuna gelebilir.⁵⁰ Ayrıca, din eğitiminin toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl uygulandığı da büyük önem taşır. Her bireyin din eğitimi aracılığıyla edindiği değerlerin ve bilgilerin, şiddet ve aşırılıkla mücadelede ne derece etkili olacağı, bu faktörlerin bir kombinasyonuna bağlıdır.

⁴⁸ Aynur Uysal - Ayla Bayık Temel, “Şiddet Karşıtı Eğitim Programının Öğrencilerin Çatışma Çözüm, Şiddet Eğilimi ve Şiddet Davranışlarına Yansıması”, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 12/1 (19 Şubat 2010), 24.

⁴⁹ Şükrü Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 121.

⁵⁰ Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, 268.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa, vd. *TDK Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 12. Basım, 2023.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar - Genç, Muhammet Fatih. “Kadına Şiddeti Önlemede Din ve Değerler Eğitimi (Sonuç ve Değerlendirme)”. *Kadına Şiddeti Önlemede Din ve Değerler Eğitimi*. ed. M. Fatih Genç. 383-394. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Aşlamacı, İbrahim. “Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Politikalarının Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi: Türkiye ve Pakistan Örneği Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Hız. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku*. 467-482. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Ateş, Süleyman. “Aşırılık ve Yozlaşma”. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/4 (1998), 3-12.
- Aydın, Mahmut. “Dinsel Çoğulculuğun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülahazalar”. *Milel ve Nihal* 6/2 (Ağustos 2009), 9-30.
- Aydın, Mahmut. *FETÖ’nün Uluslararası Kodları*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2013.
- Ayoubi, Mohammad Dayyan. *Siyasî İstikrarsızlığın Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi: Afganistan Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Başkan, Burak. “Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırılmayan Yasakçılık”. *Liberal Düşünce Dergisi* 55 (2009), 109-134.
- Can Saka, Yağmur - Altınöz, Günay Betül. *Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi*. Analiz. Ankara: ARGE Enstitü, 2011. ARGE Enstitü.
- Çırakoğlu, Ahmet. “Politik Aşırılık Biçimleri”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2020), 105-110.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi: FETÖ/PDY*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Kendi Dilinden FETÖ: Örgütlü Bir Din İstismarı*. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- Er, Hamit - Er, Neslihan. “Karma Evliliklerde Çocuk Eğitimi: Fransa’daki Müslüman-Hristiyan Çiftlerin Din, Dil ve Kültürel Aktarım Süreçlerine Dair Teorik Bir İnceleme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (31 Mart 2025), 41-70. <https://doi.org/10.33415/daad.1582122>
- Ertürk, İdris. “Din Eğitiminin Birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları”. 2. *Uluslararası İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. 691-708. Ankara: Grafiker Yayınları, 2024.
- Gazalî, Muhammed. *Müslümanın Ahlakı*. çev. Abdülcelil Candan. Konya: Ribat Eğitim Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Gürkan, Hasan. “Modernleşme Sürecinde Afrika’nın İki Büyük Krizi: Ruanda ve Darfur Meseleleri Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies* 9/4 (2014), 469-491.
- Karadere, İsa. *İslam Mezhepleri Tarihi’nde Cemel ve Sıffin*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Karaman, Hayreddin. “İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları”. *Diyanet İlmi Dergi* 14/1 (1975), 47-51.
- Kesici, Mehmet Rauf. “Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi”. *Çalışma ve Toplum* 2/13 (01 Ocak 2007), 121-158.
- Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 103-126.
- Kılıç, Selim. “Çevre Sorunları ve Yoksulluk”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Mart 2013), 9-20.
- Koncagül, İzzet. “Suriye Krizi, Vekâlet Savaşları ve Türkiye”. *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar*. ed. Hüsnü Özlü - İzzet Koncagül. 65-89. Ankara: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022.

- Köseoğlu, Özer - Djamanca, Braima. "Sahraaltı Afrika'da Bağımsızlık Sonrası Devlet İnşası, Siyasi İstikrar ve Devlet Kapasitesinin Güçlendirilmesi: Gine-Bissau Örneği". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 1/1 (16 Ocak 2016), 54-67. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2015.1.1.05>
- Köylü, Mustafa. "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü". *Çağımızın Ahlak Bunalmı ve Çözüm Arayışları (İlmi Toplantı)*. 387-410. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Köylü, Mustafa. *Küresel Ahlak Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Köylü, Mustafa. "Sosyal Din Eğitimi Modeli: ABD ve Latin Amerika Ülkeleri Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 109-128.
- Oruç, Cemil. "Din Eğitiminin Hedefleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 259-269.
- Özdemir, Abdülkadir. "Türkiye'de Demokrasi Dışı Müdahaleler Öncesinde Toplumsal Olaylar (1960,1971 ve 1980 Öncesi)". *Uluslararası Siyasal ve Toplumsal Bilim Araştırmaları Kongresi*. 66-72. Mardin, 2019.
- Polat, Hatice. "Dinî Düşüncede Aşırılık ve Şîa'daki İzdüşümleri: Gulât-ı Şîa". *İksad Journal* 6/24 (2020), 470-489. <https://doi.org/10.31623/ik-sad062407>
- Rahimi, Mohammad Kazim - Özdağ, Abdullah. *Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları (1979-2014)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sandıklı, Atilla - Semin, Ali. *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*. İstanbul: BİLGESAM: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kasım 2012.
- Soysaldı, Mehmet. "Kur'an'da İsrâf Kavramı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 93-127.
- Şevik, Adem. *Ortadoğu'da Lübnan Sorunu*. Kadir Has Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Tekin, Yusuf - Okutan, Çağatay. *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi, 2. Basım, 2012.

- Tınas, Dilara. "Çevre Etiği Bilincinin Oluşumunda Din ve Din Eğitimi Faktörü". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/16 (2014), 267-292.
- Uysal, Aynur - Temel, Ayla Bayık. "Şiddet Karşıtı Eğitim Programının Öğrencilerin Çatışma Çözüm, Şiddet Eğilimi ve Şiddet Davranışlarına Yansıması". *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 12/1 (19 Şubat 2010), 20-30.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Gulüb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/192-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulub>
- Yaycı, Cihat. "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15/30 (2019), 331-352.
- Yelken, Ramazan. "Tüketim Çılgınlığı ya da Tüketim Ekonomisi Bağlamında Ahlakı Tartışmak". *4. Ahlak Şurası Bildirileri*. ed. Musa Kazım Arıcan vd. 404-411. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Ramazan. "İtidal ve Aşırılık". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. 2/299-300. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Hüseyin. "Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (15 Aralık 2010), 73-101.
- "Başbağlar Katliamı". *Vikipedi*, 14 Ocak 2025. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C5%9Fba%C4%9Flar_Katliam%C4%B1